

Данијела Р. ПЕТКОВИЋ

(Београд, Институт за књижевност и уметност)

petkovic.danijela@yahoo.com

СУСРЕТ РУСКЕ И СРПСКЕ НАРОДНЕ ТРАДИЦИЈЕ

(Традиционна култура, 4 (52), Москва, 2013, 192 с.)

Након што је 1994. г. Државни центар руског фолклора обновио познати предреволуционарни фолклористички магазин *Жива старина* (првобитно излазио од 1890. до 1917), 2000. г. обогатио је своју издавачку делатност покретањем нове периодичне публикације – *Традиционална култура*. За разлику од научно-популарне *Живе старине*, концепција *Традиционалне културе* почива искључиво на научној делатности. Под умешним руковођењем В. Л. Кљауса и уређивачким колегијумом састављеним од најпознатијих проучавалаца руске народне баштине – О. Ј. Артемова, В. Е. Добровољскаја, М. В. Завјалова, А. Н. Иванов, Ј. Б. Иванова, В. А. Ковпик, Н. Е. Котелњикова, М. Ј. Новицкаја, С. П. Сорокина, Т. А. Старостина, Л. В. Фадејева – часопис *Традиционална култура* данас је једно од водећих фолклористичких научних гласила, које четири пута годишње доноси прилоге из области народне традиције. Странице овог алманаха посвећене су мултидисциплинарном осветљавању уметности и културе руских, али и других народа, проучавању поезике, генезе и еволуције фолклорних жанрова, изучавању ликова, сижеа, мотива усмене књижевности и узајамног утицаја усмене и писане културе, праћењу историје фолклористике и актуелних теренских изучавања, представљању делатности регионалних истраживачких центара, као и научних хроника и рецензија истраживачких радова. Богата, шаролика фолклорна грађа и још разноврснији научни приступи вешто су усаглашени општијим тематским целинама, заједничким за више студија, захваљујући организованом уређивачком приступу – оквирни годишњи садржај алманаха понуђен је кроз позив на сарадњу, па су изучаваоци унапред усмерени на прецизне тематске оквире. Отуда се чврста конципираност и прегледност лако откривају чак и површном читаоцу.

Последњи број овог часописа за 2013. г. обухвата прилоге из области етномузикологије, етнокореологије, антропологије, затим лингвокултуролошке и етнографске радове, историографска и поетолошка проучавања народног стваралаштва, изводе из

рецензија актуелних фолклористичких издања, а посебан је и по немалом простору који су добили проучаваоци српске усмене књижевности.

Прва тематска целина обухвата три рада која испитују додир два различита система: уметнички и народни, црквени и световни, писани и усмени. Ту је најпре студија Светлане Викторовне Подрезове о фолклорним верзијама богослужбених певања. Усмено стваралаштво религиозне садржине – највише божићни и ускршњи тропари, ирмоси и кондаци, били су дуго година скрајнути у етномузиколошким истраживањима. Ауторка открива да усмена компонента има значајно место у богослужбеној певачкој пракси, али истиче да је веома тешко повући јасну границу између народне, усмене верзије појања, и канонских, црквених, варијаната, иако на фолклорно порекло указују сличности извесне мелодије и ритмичке организације с особеностима месног стила појања. Народне обраде литургијске песме, тј. паралитургијске мелодије, улазиле су у црквене песме, нарочито у сеоским храмовима, где је вишегласно певање уведено тек крајем XIX века, кроз припеве, допуне, или као парафразе, а недостатак нотних записа и преношење усменим путем онемогућили су прецизно праћење ових уплива.

Супротан смер утицаја – од канонског, црквеног ка неканонском, народном стваралаштву сагледава Тајсија Валерјевна Хљибова посматрајући путеве продора црквенословенске лексике у позне народне баладе, романсе и градске песме, почев од петровске епохе и секуларизације културе, до периода сентиментализма и романтизма. Она такође открива и механизме семантичких смена везаних за поједине епохе. Наиме, позна народна лирска поезија асимиловала је познате црквене термине, библијске личности и цитате, топониме раја и пакла, фразеологизме са религиозним контекстом, али са пренесеним или потпуно измењеним значењем, што је последица индиректног преузимања, посебно преко ауторске романтичарске и сентименталне лирике.

Прожимање усменог и писаног у варијантама народне драме „Цар Максимилијан” испратила је Светлана Павловна Сорокина. На бројним примерима уочава преплитање елемената романсе и драме и доказује несумњив утицај уметничке поезије на народну творевину (Багјушкова песнарица, Пушкинов *Гусар* и Дуропова *Романса*). Кроз варијанте ове драме на размеђи уметничких система, Сорокина прати прераду ауторских сижеа и посебно утврђује идеолошке, жанровске и стилске трансформације (преобликовање лирског материјала у драмски, односно, монолошке форме у дијалошку).

Тематска целина која у центар истраживања поставља митове, народе и јунаке уоквирила је четири научна рада – два тумачења усмених предања и две студије о обичајима, веровањима и усменој баштини појединих изолованих друштвених заједница. Наталија Артемовна Криничнаја расветљава етиолошка предања

о природним катаклизмама везаним за воду (пресушивање река/језера, премештање корита, помор рибе, давлeње људи, поплаве, бујице и сл.). Формирање извесног пејзажа ова предања приписују међусобним релацијама између митских бића или митских сила и људи. Персонификоване водене стихије – тзв. водани, господари вода, позитивно или негативно окарактерисани, премештају се у простору, ступају у брак, повезују се пријатељским или рођачким односима, или се сукобљавају. Човек такође има двојаку улогу – нарушава природну равнотежу или уводи ред и зауставља првобитни хаос. Резултат поменутих узајамних дејстава су привремене промене локалног рељефа, сагласне годишњем природном циклусу, или трајни космички поредак.

Рад Надежде Романовне Ојноткинове „Културни јунак Сартакпај у митологији туркијских и монголских народа” близак је претходној студији по интересовању за предања о настанку предела (усмеравање и раздвајање река, постанак језера). Централна фигура Сартакпаја/Сардакбана/Сартактаја, културног хероја, демијурга, помера ове наративе народа јужног Сибира ка полу културноисторијских предања. Упоредном анализом варијаната ауторка показује несумњиву сличност сибирског полубога полујунака са старокинеским митолошким јунаком Да-Јујом, који зауставља потоп, и њихово заједничко порекло у тотемској животињи – јелену.

Културолошки приступ традицији и систему веровања народа амурско-сахалинског региона основна је одлика занимљиве студије Јане Станиславовне Крижановскаје о два основна начина комуникације човека и природе – видљивом и чујном. Први је старији и чешћи, други је усвојен знатно касније и потиснут у сферу комуникације с натчулним. Митови и легенде тунгуско-манџурских народа, Нанајаца и Нивха сачували су древне визуелне и акустичке представе, које су прецизно одељене на домен свакодневног и оностраног. Табуизирање звука – игре, смеха и говора, и њихова искључива везаност за обред успостављања контакта са светом духова произвели су типске црте целог етноса, какве су затвореност и ћутљивост. С друге стране, доминантна визуелна компонента митских представа народа с југа Далеког истока формирала је посебну „културу гледања” која, насупротив говору, истиче богату ношњу, украсе и важност детаља.

Боравак у једној другој заједници – индијских Ченча – крунисан је етнолошком и социоантрополошком студијом Алексеја Вадимовича Иванова о животу ове изоловане етничке групе и њиховој духовној и материјалној култури. Порекло, име и историја племена сачувани су у његовим митовима, легендама, предањима и веровањима. Аутор јасно разграничава носиоце аутохтоног религијског система од пантеона преузетог из хиндуизма и ислама. Такође описује најважније обреде, ритуални плес, обичаје везане за народни календар и значајне празнике, али и свакодневни живот племена, оријентисан ка лову и сакупљању плодова.

Следећа рубрика, народно сећање на руске владаре, сабрала је радове који историјска предања и анегдоте о руским властодршцима посматрају у контексту еволуције жанра и историјских збивања. Анатолиј Васиљевич Пањуков упоређује фолклорну традицију о убиству кнеза Василија с историјским подацима из *Вичеготско-вимског летописа* с краја XVI века. Минуциозном анализом месних предања о јунаку који је хтео да гради град, па био убијен, увиђајући географске недоследности и историјске нелогичности, Пањуков закључује да се локално предање о убиству градитеља сличног имена као руски кнез нашло у црквеној средини и везало за Василија Вимског, који је владао тим подручјем у XV веку. Отуда је повратно утицало на усмена казивања и истиснуло првобитног, мање познатог јунака. Духовити оксиморонски наслов студије „Назад у будућност” најјезгровитије описује правац преображавања историје у квазиисторију и снагу садејства усмених и писаних наратива.

Предања о путовању Јекатерине II Сибирском трасом проучавала је Елена Васиљевна Попова. Име чувене руске царице сачувано је у народној традицији као ознака епохе, локалне хронологије или чак део породичних предања. Најраспрострањенији сижеи – о владаркином личном ангажовању при изградњи пута и уређењу терена, садњи бреза и поломљеним колима, опстали су у сеоским срединама Сибирске руте највише захваљујући топонимима везаним за Јекатеринин пролазак кроз поједина места, али су и последица инерције познатог модела о путовању угледних личности, који варира имена руских владара. Ауторка даје значајан допринос испитивању генезе жанра и релација јунака и сижеа историјских предања, уочавајући потискивање типичних централних фигура у млађим записима, тј. супституцију владара познатим писцима, просветитељима, револуционарима и политичарима.

Студија Варваре Јевгењевне Доброволскаје ближе осветљава порекло контроверзних представа о руском цару Павлу I. Упоређујући градске легенде, историјске и усмене анегдоте о слабом наследнику чувене руске императорке, уочава три различите представе о Павловом лику. Дворске и градске легенде га приказују у лошем светлу непредвидивог тиранина, безумног реформатора и глупог, умишљеног рушитеља државе славних претходника. Историјске анегдоте из дневника, мемоара и писама савременика ублажавају лик деспота, истичу витештво и толеранцију, или мистификују Павла, приближавајући га масонима и малтешком реду. Народна традиција пак уздиже га као царевића ком су одузели престо. Временом је градски петербуршки фолклор потчинио сеоски, преовладала су прва два правца, па је у уметничку литературу ушао стереотип о ђудљивом тиранину, а народ је заборавио „јадног Павла”.

Наредно поглавље посвећено је одећи у језику фолклора. Олга Јевгењевна Фролова анализира 133 пословице и изреке о

кицошком одевању из речника В. И. Даља. Комбинујући етнолингвистички и социокултуролошки приступ, ауторка најпре мотивски групише пословице о раскошној одећи, испитује фреквентност појединих назива, самерава присуство мушке и женске ношње, а потом, разматрајући функцију супротних везника, маркира различите ставове субјекта декоратора и субјекта оцењивача (кицоша и посматрача). Први формира кицошки код, а други одражава став заједнице према необичном костиму и појединцу који га носи. Закључује да раскошно одевени појединац узалудно покушава да се уздигне на социјалној лествици, али да га посматрач лако разоткрива и негативно карактерише. Кроз њихов однос пословица изражава социјални песимизам и утврђује стабилност и непроменљивост друштвених слојева.

Лингвокултуролошка студија Маргарите Владимировне Калињине о историји козачке одеће сликовито је приказала промене униформе овог познатог руског субетноса и открила симболичко значење боје, украса, кроја, материјала од ког је одећа направљена, начина и места ношења у донској традицији. Тумачећи лексичко-семантичке, лексичко-фонетске и лексичко-творбене дијалектизме, ауторка расветљава језик, порекло, историју, обичаје и традицију Козака.

Лексика материјалне културе, прецизније, одећа у оњежинским биљинама, предмет је интересовања и Марије Александровне Бобунове. Она пописује најчешће називе одеће, типолошки је класификује и даје детаљне квантитативне карактеристике најфреквентнијих делова јунакове ношње. Запажа посебну улогу капе, појаса и плашта (горње хаљине). Дистрибуција сталних епитета, деминутива и глагола који се употребљавају уз називе одеће указује на узраст, порекло и статус епског јунака.

Посебна тематска целина окупила је српске еминентне проучаваоце усмене књижевности, који су дешифровали биљне кодове јужнословенске фолклорне баштине и руској научној јавности ефектно представили делић наше богате традиције. Татјана Вујновић је пронашла 39 различитих фитонима у сватовским песмама Вукове збирке и растумачила њихове запретене функције и значења у обредном светлу. Магијско дејство медијаторских биљака, какве су јавор, ружа, босиљак, винова лоза, милодух, каранфил, драгољуб, очитује се у ритуалима прелаза, симболизујући сазревање и плодност, сепарацију, очишћење, иницијацију, агрегацију, дефлорацију. Тако посматран, биљни свет свадбене поезије постаје систем знакова који се рашчитава на основу специфичности врсте, назива и обредних ситуација.

На корпусу загонетака Стојана Новаковића из 1877. године и јужнословенским и балканским паралелама о виновој лози и грожђу, Биљана Сикимић испитује структуру текста „родбинског типа” и прати метаморфозу чокота и лозе у вино. Генеалозна структура подразумева да се блиско повезани објекти описују као чланови породице. Овде се силазна линија: баба и деда,

родитељи, деца пресликава на биљке: чокот, лоза, грожђе, вино и ракија. Морфолошки опис се у загонеткама најчешће контрастно кодира: наказни родитељ – лепо дете, или стари родитељи – лепо дете – лудо/махнито/несташно унуче. Узимајући у обзир сакралну симболику лозе и истовремено њену семантичку непрозирност ван хришћанске религијске сфере, субјективну конотацију, етничке и културне особености ареала, као и промену социјалних односа и става данашњих рецепијената, ауторка указује на тешкоће прецизног декодирања загонетке.

Данијела Поповић разматра представе о крушки у етнографској грађи и усменој прози. Пореклом из древних анимистичких и тотемистичких религијских система који су неговали култ дрвећа, крушка у нашој народној традицији има амбивалентно значење – она је света и уклета, апотропејско средство и зло место. И док су претежнија веровања о крушки као дрвету на ком станују демони и за које важи мноштво ритуалних забрана, у обредној и магијској пракси доживљава се као медијатор (погребни обичаји) или симбол плодности (обреди везани за рођење детета). Различити жанрови усмене прозе неједнако је помињу – заступљенија је у бајкама и предањима, а мање у легендарним причама, причама о животињама, новелама, баснама и шaljивим причама. И ту доминирају хтонске одлике или се ово дрво налази на граници људског и оностраног. Ауторка уочава велику подударност између значења крушке у традиционалној култури и усменој прози, али истовремено истиче снагу жанра који намеће своје узусе.

На овај рад тематски се наслања истраживање Јасмине Јокић о култу светог дрвећа у српској традицији. Усамљена, издвојена, разграната стабла, најчешће храста, бреста, липе, или родног дрвећа – крушке, јабуке, трешње, добијала су улогу светилишта и осе света одређене заједнице, око којих се постепено гради читав систем контактних табуа. Бројна предања показују укорењеност и континуитет веровања у магијску моћ дрвета записа, које је опстало упркос религијским менама и повезало две супротстављене традиције – паганство и хришћанство. Кроз дијахронијски пресек, од првих анимистичких представа до актуелних предања о сечи записа због трасе новог пута, Ј. Јокић је показала како страх од дирања у светињу и веровање у казну која сустиже прекршиоца или цело друштво истрајавају мењајући само социјално-историјски амбијент.

Студија Снежане Самарције о функцији биљака у српским народним бајкама аналитичко је испитивање улоге флоре у морфолошкој структури усмене бајке и истовремено синтетички осврт на жанровске законитости усмених прозних врста у којима се појављују дрвеће, цвеће и траве. Иако је вегетација у бајкама блиска животним реалијама или је максимално апсорбовала фантастику, те зато нема запаженију улогу кад је реч о радњи, значајна је јер је сачувала елементе анимизма, аниматизма, тотемизма, метемпсихозе, ритуала и магије. Функционише као наративни фон,

обележје граничног или оностраног простора, осе света, а негде постаје тежак задатак, помоћно средство, дар. Ауторка открива путеве продирања мотива и стилских поступака из других жанрова – нпр. паралелизам вегетативног и људског животног циклуса, или маркирање процеса иницијације биљном симболиком указују на прожимање бајке и лирике. У завршници разматра функцију флоре у осталим прозним врстама, примећујући фреквентну употребу у предањима, нешто ређу у баснама, и готово потпуно изостајање биљног света у наративном пејзажу прича о животињама, новела, шаљивих приповедака и анегдота.

Пажњу Зоје Карановић заокупља биљни свет усмене лирске песме који је сачувао сећање на ритуално-магијску праксу везану за љубав и брак. Фитонимијске магијске формуле, потекле из обреда, канонизовале су се у народној лирици. На основу рефлекса веровања у снагу биља, скривеног у песмама, полазећи од тумачења звучно-значањског смисла и магијско-етимолошког набоја милодуха, калопера, љубичице, каранфила, чубра, босиљка, невена, самдокаса и оклочеча, З. Карановић се окреће уназад и реконструише обреде убирања трава у време великих празника, поклањања биља, чарања цвећем и сл., у којима главну улогу имају девојке или невесте, док су њихове мајке ритуални помоћници и преносиоци посебног знања о чудесној моћи биљака.

Рубрика названа „Из историје науке” међу бројним свескама *Традиционалне културе* резервисана је за прегледне радове о појединим фолклористичким дисциплинама. Овога пута Валериј Андрејевић Старков представио је изучавање традиционалне културе играња становника Украјине. После кратког историјата радова посвећених овој теми, задржава се на научним чланцима објављеним од 1800. до 1861. године, када се етнокореологија издваја из крила етнографије и заснива као самостална научна област.

Завршне стране сваког броја алманаха савремена су хроника запаженијих фолклористичких радова. Ова стална тематска целина, препознатљивог наслова – „Књижевна полица”, нуди научну критику, приказе и изводе из рецензија новијих издања. Тако су се на полици за 2013. годину прегледним чланцима из претходна три броја придружили и рад Татјане Степановне Кањење – приказ етнодијалекатског речника традиционалне културе Уљановског Присурја, затим поглед Ирине Николајевне Рајкове на *Руске народне загонетке Перемске области* и, на крају, оцена књиге А. Г. Куљешова – *Руска глинена играчка као вид народног стваралаштва – извори и типологија* из пера Георгија Павловича Мељникова.

Општи осврт на последњи број *Традиционалне културе* за 2013. годину морао би још једанпут да истакне мноштво аналитичких поступака, научних дисциплина и разноврсну фолклорну грађу, који су, упркос различитости, показали способност изузетне компатибилности, те су тако заједно допринели бољем

разумевању феномена народне уметности. *Традиционална култура* умногоме је превазишла оквире националног часописа већ и самим интересовањем за народно стваралаштво других народа и маргинализованих етничких заједница. Упечатљив сусрет руске и српске усмене традиције на страницама последње свеске овог алманаха за 2013. г. открио је националне посебности у општем словенском наслеђу и, на радост свих истраживача народне баштине, отворио путеве ка даљој научној сарадњи, али је истовремено пробудио и жал за гласилима попут *Расковника* или *Народног стваралаштва – Folklor*, каквим се некада дичила наша фолклористика.